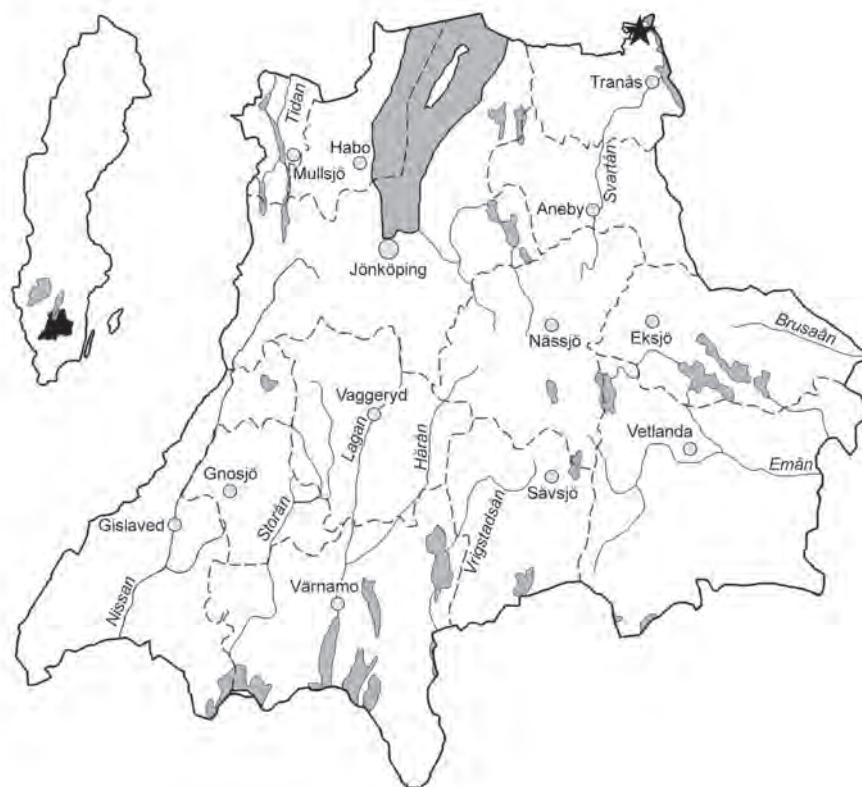

Gäddede, allmänningh medh fire lögk
Bary och ett lögk Rönigst Mörund.

JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
Arkeologisk rapport 2011:52
Ann-Marie Nordman

Vindkraft i Hålaveden

Särskild arkeologisk utredning, etapp 1, inom Hålaveden 1:48 mfl, Tranås
(f.d. Säby) socken, Tranås kommun, Jönköpings län

Rapport, foto och ritningar: Ann-Marie Nordman
Grafisk design: Anna Stålhammar
Tryck: Arkitektkopia, Jönköping

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:
Ur karta © Lantmäteriet. Medgivande MS2007/04833.

ISSN: 1103-4076

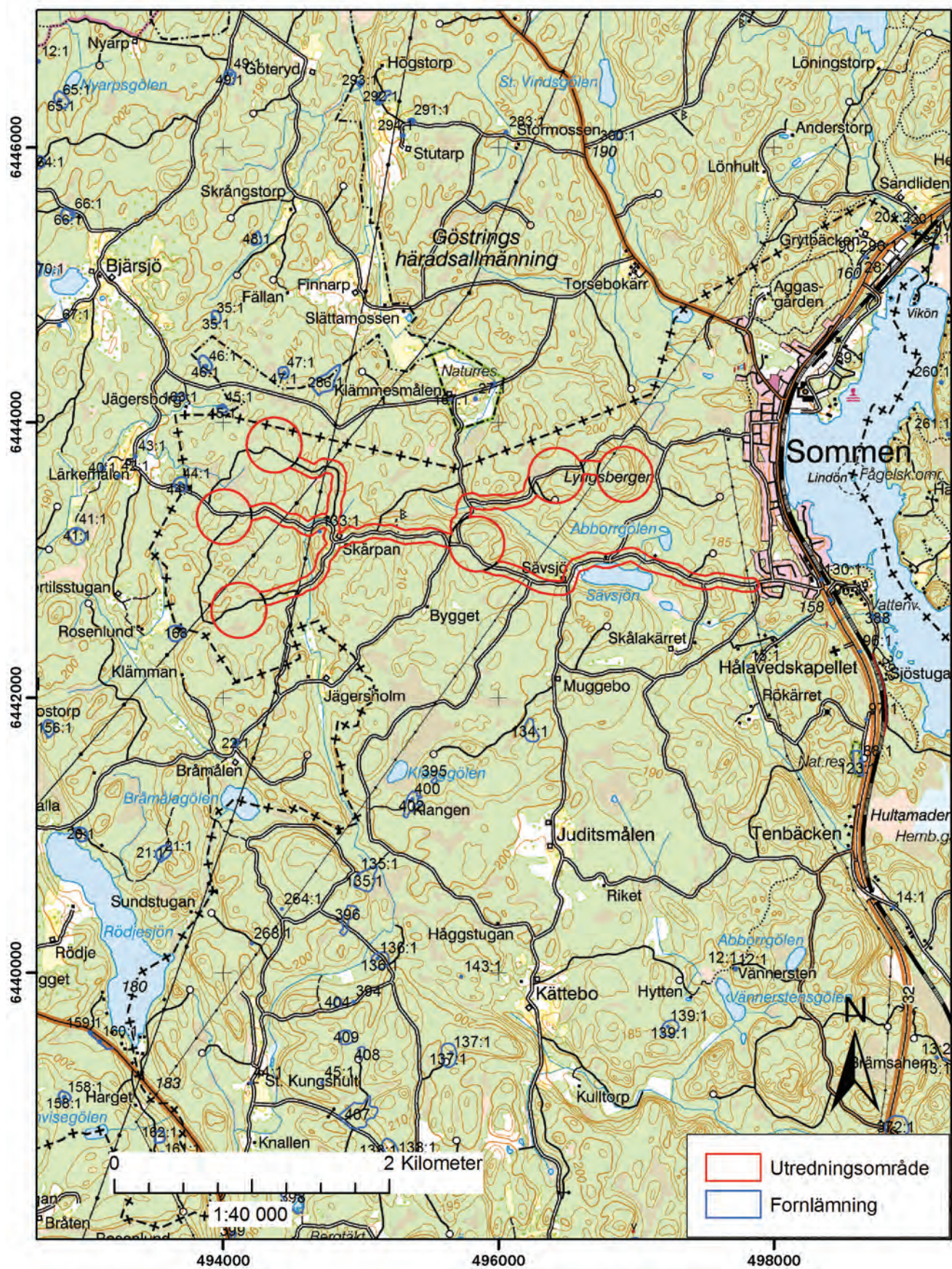
© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2011

Innehåll

Inledning.....	5
Målsättning.....	5
Topografi.....	5
Fornlämnings- och kulturmiljö.....	5
Historiskt kartmaterial.....	6
Resultat av fältinventering.....	6
Skogsbrukslämningar.....	6
Minnessten.....	7
Vägvisare.....	7
Sammanfattning.....	7
Åtgärdsförslag.....	7
Administrativa uppgifter.....	11
Referenser.....	11
Arkiv.....	11
Kartunderlag.....	11

Omslagsbild

Utsnitt ur Geografisk karta över Norra Vedbo härad. Upprättad år 1682 av Jonas Petersson Duker (Lantmäteriet: E23). Kartan har vridits 90 grader.

FIGUR 1. Utdrag ur ekonomiska kartan. Skala 1:40 000. Utredningsområdet och registrerade fornlämningar markerade.

Inledning

Med anledning av planerad vindkraftsetablering inom Hålaveden 1:48 m fl i Tranås socken och kommun har Jönköpings läns museum genomfört en särskild arkeologisk utredning, etapp 1. Uppdraget genomfördes i maj-juni 2011. Utredningen omfattade 135 hektar vid länsgränsen mot Östergötland.

Beställare var Triventus Consulting AB i Falkenberg och ansvarig för utredning och rapport var Ann-Marie Nordman, antikvarie vid Jönköpings läns museum.

Målsättning

Syftet med utredningen är att fastställa huruvida fasta forn- och kulturlämningar berörs av planerad etablering.

Utredningen omfattar arkivstudier, genomgång av äldre kartmaterial, fältinventering samt rapport. Läns museets topografiska arkiv, Riksantikvarieämbetets digitala fornminnesregister (FMIS), äldre antikvariska rapporter, hembygds litteratur samt ortnamn har granskats. Likaså har det äldre kartmaterialet i lantmäteriets databas över Säby socken granskats. Slutligen har planområdet inventerats till fots. Påträffade kulturhistoriska lämningar har mätts in med hjälp av en GPS och handdator.

Topografi

Planområdet, beläget 170-220 meter över havet strax söder om länsgränsen, består i huvudsak av kuperad, skogsbevuxen moränmark, med stort inslag av lösa block och berg i dagen. Mellan moränkullarna finns moras, bäckar och våtmarker. Endast mindre ytor har varit uppodlade och de flesta åkrarna ligger idag i träda.

Fornlämnings- och kulturmiljö

Det landskap vi idag ser innehåller en mängd element som representerar äldre tiders bruk. Utbredningen av fornlämningar, byar, gårdar, vägnät, odlingsmarker, skogsmark liksom ortnamnen är alla spår av dessa äldre utvecklingsfaser. Genom att studera dessa äldre element kan vi få fram ny kunskap om landskapets historia. Det är dock värt att påpeka att antalet kända fornlämningar i regel är högre i öppna landskap än i skogsmark. Fornminnesinventeringen som genomfördes på 1980-talet, koncentrerades i större grad till odlingsbygder än till skogslandskap. Till detta kan läggas att Hålavedens roll som gränsmark mellan två län (och landskap) kan ses i den glesa bebyggelsen och låga uppodlingsgraden. Bidragande faktorer har säkert den blockrika moränen och de många våtmarkerna varit. Stora delar av området har utgjort en häradsallmänning

FIGUR 2. Utdrag ur 1758 års karta över gården Skärpan. Observera de små och flerflikiga åkerytorna samt röjningsrösen inom åkermarken.

sedan medeltiden.

Den enda registrerade fornlämningen inom planområdet består av en fångstgrop i närheten av gården Skärpan (Tranås RAÄ 133). Gropen hade fyllts igen redan vid senaste inventeringen 1986.

På andra sidan länsgränsen finns bland annat ett antal torplämningar, bytomter och blästplatser registrerade (Trehörna RAÄ 26, 27, 44, 45, 163, 167, 286 mfl).

Historiskt kartmaterial

Den äldsta kända kartan över utredningsområdet är en år 1650 upprättad karta över Säby och Linderås socknar. Inga bebyggelseenheter finns noterade inom utredningsområdet på denna karta (Lmv E73-1:1). Ett trettio år senare på kartan över Norra Vedbo härad från 1682 har gården Skärpan markerats intill länsgränsen (Lmv E23). Här har även Hälavedens allmanning medtagits som *Häradsallmanning med sine skogh, bärgh och ett sankt stenigt moras* (Lmv 23, se omslagsbild).

Från 1758 finns en geometrisk jordebok över Skärpan där gården benämns kronoutjord. Åker- och ängsmarken består av små flerflikiga enheter närmast gården. Åkern beskrivs som "mycket mager och torr jord" samt "hwilken något är besvärad med rör [röjningsrösen] och jordsten".

Resultat av fältinventering

Vid fältinventeringen kunde ganska snabbt konstateras att hela planområdet är beläget i en kuperad skogsmiljö där inslaget av lösa block, både stora och små, är mycket stort. Det finns gott om våtmarker mellan höjderna. Denna gränsregion utgör en verklig ödebygd med få spår av mänskliga aktiviteter.

De flesta mänskliga spåren återfinns runt gårdarna Skärpan och Sävsjön. Stengärdesgårdar och stentippar finns i rikliga mängder runt de ganska flikiga, delvis igenvuxna, åkerytorna. De största sammanhängande åkerytorna har tagits upp i våtmarker och dessa håller idag på att växa igen.

Skogsbrukslämningar

Väster om Skärpan påträffades rester av en kolarkoja och tre kolbottnar (ID 1-3). En av kolbottnarna (ID 1) är i det närmaste kvadratisk med 12 meter långa sidor. På två sidor finns raka vallar, upptill 3,5 meter breda och 0,5 meter höga. På två övriga sidor är vallen rundad. Formen påminner om liggmila, men storleken och den plana ytan talar emot det. En enkel förundersökning borde kunna ge svar på frågan. De två övriga kolbottnarna är i det närmaste runda. Kolarkojan (ID 3) består av en mycket gediget byggt kallmurad stenspis, ca 2,5 meter i diameter och 0,8 meter hög. Norr om spi-

sen finns en 2 x 3 meter stor fördjupning där själva kajan har stått. Något märkligt är att kajans öppning pekar bort från den närmaste kolmilan. Vid kolning var det viktigt att kunna ha uppsikt över milan dygnet runt, varför dörröppningen skulle peka mot milan. En annan, något förbryllande, faktor är att kajan har stått endast tre meter från milan. Vanligare avstånd är 10-15 meter, för att man ska slippa få röken från milan in i kajan.

Även vid ID 4 har kajan byggts endast några meter ifrån milans kant. I det fallet har öppningen pekat åt milan - hur mycket rök har man inte fått in i kajan här? Spisen är lika gediget byggt som vid ID3 och lutar mot ett stort stenfast block eller berg i dagen. Den runda kolmilan sträcker sig nästan fram till vägområdet och spisen står endast tio meter norr om vägen.

Minnessten

Vid infarten till utredningsområdet från Sommen står en minnessten (ID 5) norr om vägen med texten NORRA VEDBO HÄRADSALLMÄNNING. Om stenen berörs av exploateringen bör den flyttas.

Vägvisare

Längs de befintliga vägarna finns några äldre vägvisare med texter som "Den smala tallen" eller "Fridlyst gran". Skyltarna är nedgångna och kan luta något. Träden de upplyser om står dock kvar varför läns museet anser att skyltarna bör, om möjligt, bevaras och i förekommande fall flyttas.

Sammanfattning

Inför planerad vindkraftsetablering har Jönköpings läns museum genomfört en särskild arkeologisk utredning, etapp 1, inom Håla-veden 1:48 m.fl. Utredningsområdet består i huvudsak av skogsmark med få synliga spår efter mänsklig aktivitet under äldre tider. Kolningsanläggningar, en minnessten samt vägvisare till märkliga träd har påträffats. Dessutom finns rikligt med stengärdesgårdar och stentippar från historisk tid (efter 1650) runt de två gårdarna Skärpan och Sävsjön.

Åtgärdsförslag

Läns museet anser att vid objekt ID 1, om den berörs, bör en enkel förundersökning genomföras för att kontrollera huruvida anläggningen är en liggmila eller inte. I övrigt är det önskvärt att kolarkojgrunderna i första hand får ligga kvar och att vägvisarna och minnesstenen flyttas om de berörs av planerad exploatering.

Läns museet har samrått med länsstyrelsen om åtgärdsförslagen.

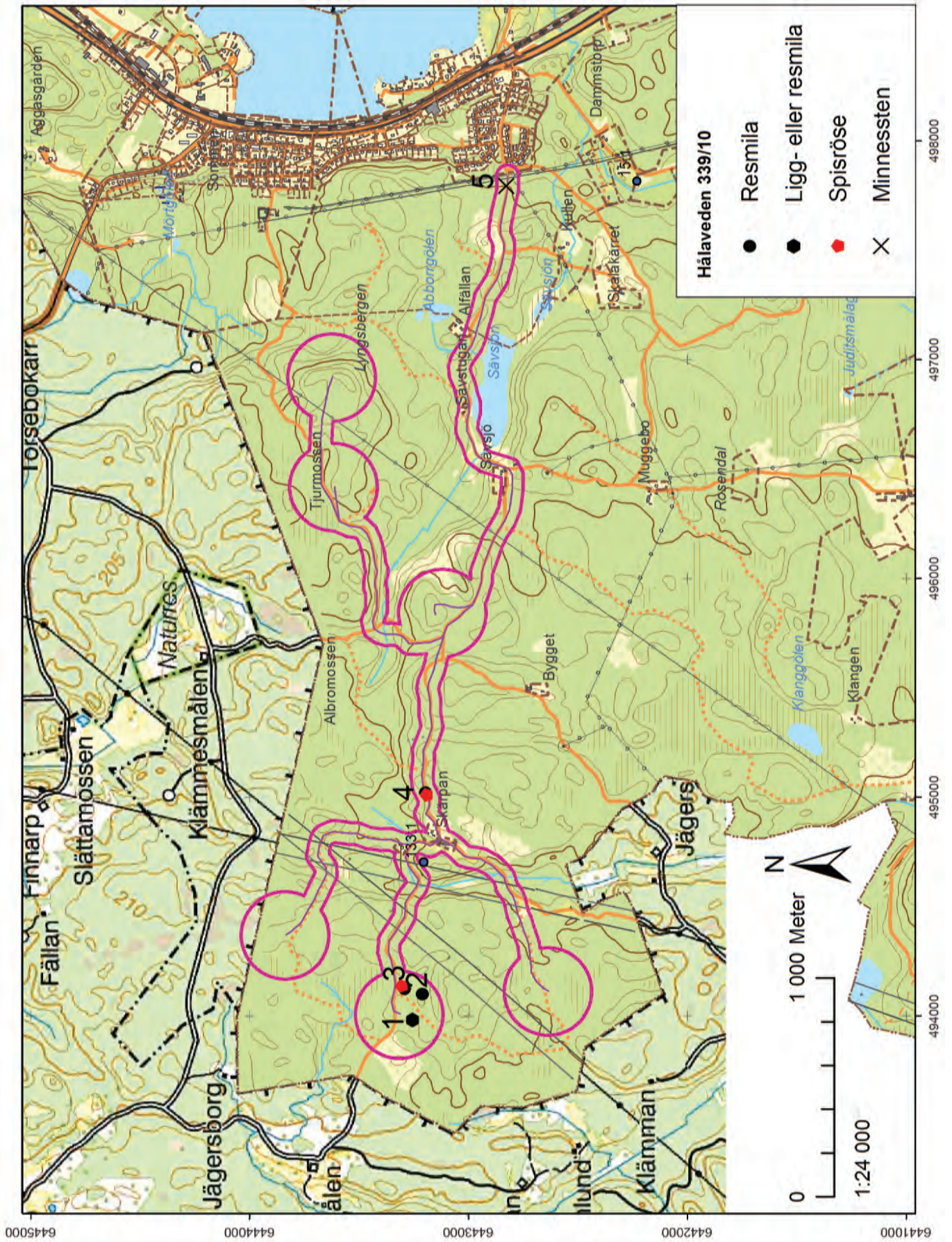

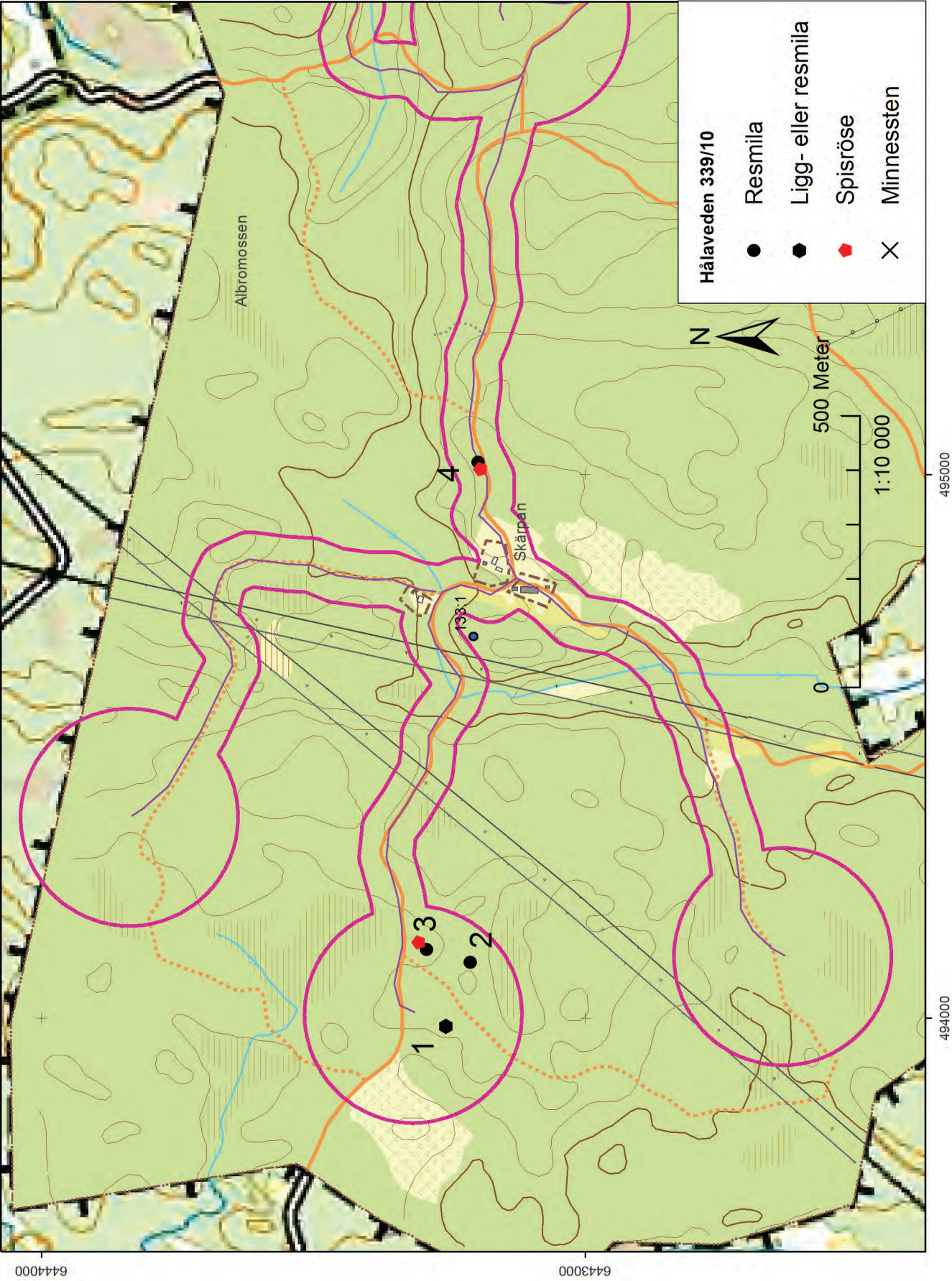
FIGUR 3. Spismursröse vid objekt ID 4. I förgrunden en rotvälta med träkol. Foto från öst.

ID	Lämningstyp	Beskrivning	Antikvarisk bedömning	Åtgärdsförslag
1	Kolmila	Kolbotten 12x12 m (N-S) i det närmaste kvadratisk, med 2,5-3,5 m breda och 0,7 m höga vallar. Ingen synlig höjdskillnad med omgivningarna, däremot är ytan stenröjd. S och V sidorna raka, N och Ö avrundade. Invändigt plan yta 7,5x7,5 m. I vallen 0,5 m tjockt med kol och sot blandat med sand, i mitten 2-5 cm tjockt med kol. På N sidan, utanför vallen tre stybbgropar, 1,5 m i diameter och 0,2 m djupa. Belägen i skogsmark 40 m NV om skogsväg och 10 m V om liten tjärn. Gamla stubbar mitt i anl, beväxt med fullvuxna tallar. KOMMENTAR: kan vara liggmila även om storlek och den plana ytan talar däremot.	Bevakningsobjekt	Bevaras/ FU för att avgöra om det är en liggmila
2	Kolmila	Kolbotten, i det närmaste rund, 15 m i diameter med 3-4 m breda och 0,5 m höga vallar. Stenröjd yta i mitten. Provsticka gav 0,4 m kol och sot blandat med sand i vallen och 5-10 cm mitt i anl. Stybbgropar i N och V. Rotvälta i SV med stora kolbitar. Traktorspår rakt över anl. Belägen i fullvuxen granskog ca 60 m SÖ om skogsväg..	Övrig kulturhistorisk lämning	Hänsyn/bevaras
3	Område med skogsbrukslämningar	20x20 meter stort område med: 1. Kolbotten, oregelbunden, ca 12 m i diameter med en vall i S som är ca 10 m lång (Ö-V), 3 m bred och 0,3 m hög. Vallen består av sot- och kolblandad sand. Provsticka mitt i milan gav 5 cm kol. Belägen i skogsmark ca 40 m S om vägshål. Beväxt med gran runt kanterna. 3 m Ö om nr 1 är: 2. Kolarkojgrund med spismursröse. Grunden består av en 2x3 m stor och 0,2 m djup grop med svag antydning till vallar. I S änden finns en kallmurad spis. Spisen är 2,5x2 m (Ö-V) och 0,8 m hög av 0,2-0,7 m stora stenar. Ugnsöppningen är mot norr. Beväxt med gran.	Övrig kulturhistorisk lämning	Hänsyn/bevaras
4	Område med skogsbrukslämningar	25x20 meter (Ö-V) stort område med: 1. Kolbotten, i det närmaste rund, 17x14 m (Ö-V). Provsticka gav 20 cm tjockt lager sot- och kolblandad sand. I V en rotvälta med stora kolbitar. Belägen 3 m N om väg. Beväxt med relativt ung granskog - äldre stubbar finns. Omedelbart V om 1 är: 2. Kolarkojgrund med kallmurad spismursröse. Grunden består av en ca 3x2 m stor och 0,1-0,2 m djup grop. Spisen står V om gropen med öppning mot Ö. Spismursröset är 2x1,6 m (N-S) och 1,2 m hög, uppbyggt mot berg i dagen (alt jordfast block). Beväxt med gran.	Övrig kulturhistorisk lämning	Hänsyn/bevaras
5	Minnessten	Upprest sten, 2x1 m stor, med texten NORRA VEDBO HÄRADSALLMÄNNING. Belägen 2 m N om vägen från Sommen, strax V om kraftledningsgatan.	Övrig kulturhistorisk lämning	Flyttas

TABELL 1. Kulturhistoriska lämningar påträffade vid inventeringen. Åtgärdsförslagen gäller i det fall objektet berörs av exploateringen.

FIGUR 4. Karta över nypåträffade lämningar inom utredningsområdet. Skala 1:24 000.

Inför planerad vindkraftsetablering har Jönköpings läns museum genomfört en särskild arkeologisk utredning. Utredningsområdet består i huvudsak av skogsmark med få synliga spår efter mänsklig aktivitet under äldre tider. Kolningsanläggningar, en minnessten samt vägvisare till märkliga träd har påträffats. Dessutom finns rikligt med stengärdesgårdar och stentippar från historisk tid runt de två gårdarna Skärpan och Sävsjö.